

Poznań, 30.04.2021r.

Prof. dr hab. Walenty Poczta
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Wydział Ekonomiczny

Recenzja

rozprawy doktorskiej Pana magistra Andrzeja Hornowskiego
pt. *„Uwarunkowania ekonomiczne, społeczne i środowiskowe determinujące stan i perspektywy rozwoju drobnych gospodarstw rolniczych w centralnej i wschodniej Polsce”*

**wykonana w związku z uchwałą Rady Dyscypliny Ekonomia i Finanse
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie**

Uwagi wstępne

Rozprawa doktorska Pana mgr. Andrzeja Hornowskiego została przygotowana pod kierunkiem Pana dr. hab. Andrzeja Parzonko, prof. SGGW, a promotorem pomocniczym był Pan dr Tomasz Kondraszuk. Tematyka pracy mieści się w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie ekonomia i finanse.

Oceniana praca doktorska liczy 287 stron tekstu wraz z aneksem. Składa się z zagadnień wstępnych, pięciu rozdziałów oraz numerowanego podsumowania i bibliografii. Bibliografia obejmuje 359 pozycji oraz przywołano 29 aktów prawnych i innych dokumentów rządowych. W pracy zamieszczono też spis tabel oraz spisów wykresów, rysunków i schematów. W sumie w tekście pracy znajdują się 33 tabele, 40 wykresów, 11 rysunków i 2 schematy. Nadto praca zawiera trzy aneksy. Aneks 1: *Polityka UE w zakresie rozwoju obszarów wiejskich 2007-2013*, Aneks 2: *Maksymalne ilości sprzedaży produktów w ramach RHD*, natomiast najważniejszy Aneks 3: *Kwestionariusze ankiety użyte w pozyskiwaniu badań* obejmuje trzy kwestionariusze: (1) *Kwestionariusz pytań dotyczący zmian w gminie*; (2) *Kwestionariusz wywiadu*

dotyczący kierunków rozwoju wsi i gospodarstw rolniczych w niej funkcjonujących i (3) Kwestionariusz pytań dotyczący zmian w gospodarstwie rolniczym.

Ocena ogólna

Recenzowana rozprawa doktorska dotyczy istotnego zagadnienia z zakresu ekonomiki rolnictwa i polityki rolnej. W Polsce w strukturze agrarnej, mimo zachodzących w niej zmian, dominują małe, zwane też drobnymi, na ogół niskotowarowe gospodarstwa rolnicze. Autor jako „drobne gospodarstwo rolnicze” zdefiniował podmioty posiadające od 1 do 15 ha UR i nieprzekraczające wielkości ekonomicznej 25 tys. euro SO. Uważam, że ta definicja w kontekście zaplanowanych badań jest uprawniona i zasadna. Słusznie też Doktorant zauważa, że „mimo zachodzących przemian agrarnych i wsparcia rolnictwa środkami publicznymi w ramach WPR, polskie rolnictwo niezmiennie jednak charakteryzuje ... rozdrobniona struktura agrarna, w porównaniu do większości krajów UE” a to powoduje: „relatywnie wysoki poziom zatrudnienia, niską wydajność pracy i ziemi oraz stosunkowo niskie dochody z działalności rolniczej”, a zatem rodzi to problemy ekonomiczne i społeczne. W Polsce w 2017 roku liczba gospodarstw rolniczych od 1 do 15 ha UR wynosiła 1 184 tys., co stanowiło 84,5% wszystkich gospodarstw w kraju, a w ich posiadaniu znajdowało się 42% powierzchni UR. Drobne gospodarstwa rolne stanowią 85% wszystkich beneficjentów WPR w zakresie wsparcia bezpośredniego, a nadto dla nich były dedykowane specjalne programy wsparcia w ramach II Filara WPR. Rola drobnych gospodarstw w rolnictwie polskim i w polityce wobec rolnictwa powoduje, że jest to problematyka bardzo aktualna i dotyczy niezwykle ważnego zagadnienia, a podjęcie tego tematu jest zasadne z naukowego i praktycznego punktu widzenia.

Jak wskazuje Autor podstawowym celem rozprawy doktorskiej było określenie stanu i warunków determinujących funkcjonowanie drobnych gospodarstw rolniczych w centralnej i wschodniej Polsce w latach 2005 -2017 z projekcją na lata następne. Z celu wynika zakres podmiotowy pracy obejmujący drobne gospodarstwa rolne w centralnej i wschodniej Polsce, a precyzyjnie w makroregionie badawczym FADN Mazowsze i Podlasie, obejmującym województwa: podlaskie, mazowieckie, lubelskie i łódzkie. Autor sformułował również cele szczegółowe, które w znacznej mierze obejmują

przedmiotowy zakres pracy. W nawiązaniu do celu głównego i celów szczegółowych zostały sformułowane trzy hipotezy badawcze. Generalnie zakres merytoryczny i formuła formalna hipotez są poprawne, można przeprowadzić ich weryfikację w postępowaniu badawczym.

Dla rozwiązania postawionego celu pracy oraz mając na uwadze przedmiot badań i weryfikację postawionych hipotez zostały w pracy wykorzystane metody ilościowe i jakościowe. W pracy wykorzystano dwa rodzaje danych: dane pierwotne oraz wtórne. Dane pierwotne pozyskano z „poziomu” gmin wiejskich, wsi i drobnych gospodarstw rolniczych. Metoda sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem techniki kwestionariusza ankiety przeprowadzona została wśród pracowników urzędów gminnych gmin wiejskich, sołtysów wsi oraz właścicieli drobnych gospodarstw rolniczych. Badania ankietowe wykorzystane w pracy zostały zrealizowane przez Doktoranta w ramach Projektu badawczego NCN PRELUDIUM w którym pełnił On funkcje kierownika-wykonawcy projektu pod tytułem: *Teoretyczne koncepcje rozwoju "drobnych" gospodarstw rolniczych w Polsce z oceną skutków ekonomicznych, środowiskowych i społecznych*. W dobrze obiektów do badań ankietowych zastosowano losową technikę doboru próby, z wykorzystaniem losowania warstwowego. Po przeprowadzonych losowaniach i eliminacji danych niepełnych, w końcowym efekcie uzyskano dane z 19 gmin, 75 wsi i 150 drobnych gospodarstw rolnych (ostatecznie do grupy badawczej weszło 117 gospodarstw spełniających kryteria gospodarstwa drobnego ustalone przez Doktoranta). Oprócz własnych oryginalnych danych pierwotnych wykorzystano liczne wtórne źródła danych. Zebrane dane zostały przeanalizowane z wykorzystaniem licznych metod badawczych, w tym metod ilościowych. Moja ocena zamierzenia badawczego nakreślonego w tytule pracy, celu pracy, postawionych hipotez, doboru źródeł i wykorzystanych metod analizy danych jest pozytywna. Oceniona powyżej problematyka dotycząca wyboru tematu badań, ich celu, postawionych hipotez, wykorzystanych materiałów oraz stosowanych metod została w pracy umieszczona i omówiona w rozdziale 1 pt. *Zagadnienia wstępne*.

Ocena szczegółowa

W tekście głównym pracy można wyodrębnić dwie zasadnicze części. Pierwszą na którą składają się rozdziały o numerach 2 do 4 i druga na którą składa się rozdział 5. Część pierwsza (rozdziały 2-4) została zrealizowana w oparciu o literaturę przedmiotu i dane wtórne.

Rozdział 2 otwierający część literaturową pracy został zatytułowany *Teoretyczne koncepcje funkcjonowania i rozwoju sektora rolnictwa ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw rolniczych*. Autor w rozdziale tym omawia klasyczne modele funkcjonowania rolnictwa, wyróżniając rolnictwo naturalne, rolnictwo industrialne oraz agrobiznes, następnie zastanawia się nad podstawowymi koncepcjami rozwoju gospodarstw rolniczych i przedstawia model ewolucji naturalnej i rozwój indukowany gospodarstw rolniczych. Bardzo dużo miejsca zajmuje omówienie koncepcji zrównoważanego rozwoju jako paradygmatu rozwoju rolnictwa. W tym fragmencie znalazło się także miejsce na zaprezentowanie europejskiego modelu rozwoju rolnictwa. I wreszcie rozdział kończy omówienie kwestii roli państwa w rozwoju rolnictwa. Mimo tak szerokiego wachlarza tematycznego, w zasadzie nie ma w tym fragmencie rozprawy bezpośredniego odniesienia do tematyki pracy. Próżno w całym rozdziale choć raz szukać tytułowego określenia podmiotu badań „*drobne gospodarstwo rolnicze*”. Pod względem merytorycznym znaczne fragmenty tego rozdziału są poprawną kompilacją studiów literaturowych, ale wadą zasadniczą jest brak odniesień do podmiotu i przedmiotu badań.

W kolejnym rozdziale 3 zatytułowanym *Problemy delimitacji drobnych gospodarstw rolniczych* Autor omówił definiowanie gospodarstwa rolniczego w polskim systemie prawnym, statystyce masowej i literaturze ekonomiczno-rolniczej oraz kryteria wyodrębniania „drobnych” gospodarstw rolniczych. Te fragmenty pracy odnoszą się wprost do tematyki pracy. Autor m.in. zaproponował własną definicję drobnego gospodarstwa rolniczego opierając się na dwóch kryteriach: 1) wielkości obszarowej (powierzchnia UR do 15 ha) oraz 2) wielkości ekonomicznej gospodarstwa rolniczego (mierzona standardową produkcją rolniczą (SO) do 25 tys. euro). Uważam ustalenie przez Autora dysertacji własnych kryteriów za zgodne ze swobodą badacza, a przyjęte

kryteria wyodrębnienia za zasadne. Jednak i w tym rozdziale Autor nie ustrzegł się fragmentów słabo powiązanych z tematyką pracy. Dotyczy to głównie podrozdziału *Rodzinne gospodarstwa rolnicze, jako podstawowa forma organizacyjna podmiotów prowadzących działalność rolniczą*.

Rozdział 4 pt. *Uwarunkowania determinujące stan i kierunki rozwoju drobnych gospodarstw rolniczych – studia literatury przedmiotu* Doktorant poświęcił omówieniu wielu kwestii, z których tylko część odnosi się do tematyki pracy. Do tych fragmentów można zaliczyć przedstawienie skali i istoty drobnych gospodarstw rolniczych w UE oraz niektórych rodzajów interwencji kierowanych do drobnych gospodarstw w ramach WPR a także opodatkowania gospodarstw rolnych. Inne fragmenty rozdziału dotyczące wewnętrznych uwarunkowań determinujących zmiany w gospodarstwach rolniczych i ewolucji czynników produkcji w rolnictwie mimo, że na ogół są to poprawne merytorycznie rozważania, mają charakter podręcznikowy i słabo są ukierunkowane na tematykę pracy.

Już w tym miejscu recenzji chcę wskazać, że moja ocena części literaturowej pracy (głównie rozdziałów 2 i 4) jest dość krytyczna. Głównie ze względu na słabe lub tylko fragmentaryczne jej powiązanie z tematyką pracy.

Rozdział 5 *Charakterystyka ekonomiczno-organizacyjna drobnych gospodarstw rolniczych z polski centralnej i wschodniej oraz determinanty kształtujące ich stan i kierunki rozwoju – wyniki badań empirycznych* odnosi się wprost do istoty zaplanowanych badań. Na pozytywną ocenę zasługuje organizacja badań ankietowych, mnogość zebranego materiału źródłowego, uzyskanie szeregu informacji niedostępnych na podstawie badań opartych na danych wtórnych, ale również analiza zebranego materiału zarówno za pomocą zwykłej analizy deskryptywnej, jak również wykorzystanie ilościowych metod badawczych. Badania te i wnioskowanie na ich podstawie stanowią najwartościowszą część pracy. Pozwoliły one Doktorantowi na wszechstronną i pogłębioną analizę badanych gospodarstw rolnych, jak również rolnictwa na terenie wsi i gmin na terenie których one funkcjonowały. Przy zachowaniu należytej ostrożności na podstawie uzyskanych wyników można przeprowadzać wnioskowanie dotyczące sytuacji drobnych gospodarstw rolnych w centralnej i

wschodniej Polsce, a nawet w całym kraju. Badania Doktoranta oprócz istotnych walorów poznawczych, cechują się także znaczną użytecznością i mogą być wykorzystywane dla celów kształtowania polityki rolnej wobec tego rodzaju podmiotów.

Całość pracy zamyka podsumowanie i wnioski. Podsumowanie końcowe jest prawidłowe, wynika z przeprowadzonych badań. Autor prezentuje główne wyniki badań w nawiązaniu do postawionych hipotez badawczych i podstawowego celu pracy. W końcowym fragmencie podsumowania i wniosków znalazły się także „wskazówki dla decydentów zajmujących się kształtowaniem mechanizmów interwencyjnych w polityce rolnej”, co dowodzi znaczenia użytecznego przeprowadzonych badań i umiejętności Doktoranta w zakresie formułowania zaleceń dla praktyki gospodarczej i społecznej.

Praca generalnie jest napisana niezłym językiem, czyta się ją dobrze. Niestety na krytyczne uwagi zasługuje brak staranności redakcyjnej. W tekście pracy występuje ponadstandardowa ilość uchybień redakcyjnych, ale i zwykłych błędów, które w rozprawach doktorskich nie powinny mieć miejsca. Błędy te zaznaczyłem w tekście otrzymanego maszynopisu.

Konkluzja końcowa

Recenzowana praca cechuje się istotnym zróżnicowaniem jakościowym. Na krytyczną ocenę zasługuje brak należytego ukierunkowania części literaturowej na tematykę pracy. Doktorant wpadł w pułapkę przekazywania możliwie wielu informacji, bez należytej selekcji prowadzonych studiów literaturowych. Nie oznacza to jednak, że Doktorant nie zna materii której praca dotyczy. Generalnie Autor potwierdził w pracy wiedzę teoretyczną z zakresu dyscypliny naukowej ekonomia i finanse. Ocena części empirycznej pracy, zrealizowanej na podstawie badań własnych dowodzi, że Doktorant rozwiązał oryginalny problem badawczy i dowiódł, że potrafi samodzielnie prowadzić pracę naukową.

Zatem stwierdzam, że przedłożona do oceny rozprawa doktorska spełnia w wystarczającym stopniu merytoryczne i formalne wymagania zawarte w art. 13 ust. 1

Ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki – tekst jednolity (Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 września 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki; Załącznik do obwieszczenia Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 15 września 2017 r. Dz.U. 2017 poz. 1789) w związku z art. 179 ust. 1 Ustawy z dnia 3 lipca 2018 r. Przepisy wprowadzające ustawę - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. 2018 r., poz. 1669). Na tej podstawie stawiam wniosek o przyjęcie rozprawy i dopuszczenie Pana magistra Andrzeja Hornowskiego do jej publicznej obrony.

Melenty Poczta